

Makale Türü: Araştırma Makalesi

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA İLK BİLİMSEL TIP CEMİYETLERİ

İbrahim TOPÇU¹

Öz

19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda iki çok önemli tıp cemiyeti kurulmuştur. Birisi Kırım savaşı nedeniyle İstanbul'a gelen yabancı hekimlerin diğeri de on yıl kadar sonra Türk hekimlerin kurduğu bu iki farklı cemiyet özellikle tıp eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi kapsamında kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Günümüze kadar varlıklarını korumayı başaran bu iki önemli tıp cemiyetinin kuruluş süreçleri, önemli aktörleri, tarihi süreç içerisindeki faaliyetleri, ülkemize katkıları ve özellikle tıp eğitim dilimiz üzerinden yürütülen mücadeleleri bu makalenin eksenini oluşturacaktır

Anahtar Kelimeler: Cemiyet-i Tıbbiye, Şahane, Osmaniye

THE FIRST SCIENTIFIC MEDICAL SOCIETIES IN THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

In the 19th century, two very important medical societies were established in the Ottoman Empire. One was established by foreign doctors who came to Istanbul due to the Crimean war. The other society was founded by Turkish doctors about ten years after the first. These two different societies started a fierce struggle especially on whether medical education could be done in Turkish. The establishment processes of these two important medical societies, their important actors, their activities in the historical process, their contributions to our country and their struggles especially through our language of education will constitute the axis of this article.

Keywords: Cemiyet-i Tıbbiye, Şahane, Osmaniye

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren sağlık hizmetlerine büyük önem vermiş olup gerek sağlık eğitimi veren ve gerekse sağlık hizmeti sunan kurum ve kuruluşları ile uzun süre çağdaşları ile rekabet edebilmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde birçok alanda olduğu gibi sağlık hizmeti sunumu ve özellikle de tıp eğitimi alanında sorunlar baş göstermiştir. Bizzat asırlarca gelişmesine katkı sağladığı klasik tıp eğitimi artık ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş ve bu arada batıda gelişen yeni tıbbi da bilen ya da uygulayan hekim yetiştirilememiştir. İmparatorluğun önemli merkezlerine dışarıdan gelen ve kendilerine hekim süsü veren şarlatan hekimlerin yanlış uygulamaları da halka ciddi zararlar vermekte idi. Bu durumu Şanizade Atullah (1771-1826) Tarih-i Şanizade'de; *"Müslimanlardan hiç kimse yüksek fenne hevesli olmayıp Süleymaniye Tıbhane'sinde yalnız hocalık vazifesine ve Tımarhane hekimliğine kanaat eder bazı çehresiz ve battal adamlardan başka kimse kalmayıp, Osmanlı memleketinde değil yeni hekimliği hatta eski tababeti dahi okuyup öğretecek hiç kimse kalmamakta bir zamanlar hekimleri oldukça çok diye anılan ve sayılan İstanbul'da şimdiki halde hırvat gemici vesair ırgat bozuntusu bir alay cahil tabib ellerinde kalıp"...* diyerek açıklamaya çalışıyordu. Bütün bu arayışların neticesi olarak 14 Mart 1827 tarihinde modern anlamda tıp eğitimi veren ilk tıp okulumuz olan Tıphane-i Amire açıldı. Bu yeni okuldaki eğitim müfredatı, kullanılan eğitim malzemeleri ve kitaplar vb. Süleymaniye Medresesinde asırlardır alışıla gelmiş olanlardan farklılaşmış, batıda gelişen yeni tıp merkeze

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, e-mail: dritbrahimtopcu@gmail.com orcid: 0000 0001 7685 8597

Bu Yayına Atıfta Bulunmak için: Topçu, İ. (2019), Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Bilimsel Tıp Cemiyetleri, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(Özel sayı), 132-140.

alınarak bir eğitim öngörülmüş ve hatta hocaların bir kısmı dahi yurt dışından davet edilmiş olup eğitim ağırlıklı olarak onlar üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. Elbette kaçınılmaz olarak eğitimin dili de değişmiştir. Sultan İkinci Mahmut eğitim dilinin Fransızca olması ile ilgili yaklaşımını 1839'da Galatasaray'da söylemiş olduğu nutukta şöyle ifade etmiştir: "*Fenni tıbbi kamilen alıp kütübi lazıme yi Türkçe tedvine say ve ikdam etmeliyiz. Sizlere Fransızca okutmaktan benim muradım Fransız lisanını tahsil ettirmek değildir. Ancak fenni tıbbi öğrenüp refte refte kendi lisanımıza almaktır ve andan sonra Memaliki Mahruse-i Şahanemin her tarafına Türkçe olmak üzere neşreylemektir... Hocalarınızdan ilmi tababeti tahsile çalışın ve tedricen Türkçeye alıp lisanımız üzere tedavülüne say eyleyin..*". Padişahın kararı bu yönde yani tıp bilimini Fransızca lisanıyla öğrenip kısa süre içerisinde adım adım Türkçeye dönüştürmek şeklinde olsa da tıp dilinin Türkçeleşmesi planlanandan farklı olarak çok sancılı olmuştur. Tıbbiye hocaları, yeni tıbbi bilen yeterli sayıda yerli hoca olmadığından çoğunlukla yurt dışından davet edilenlerden veya azınlık tebaaya mensup hekimlerden oluşmuştur. Dolayısıyla bu hocalar gerek emperyalist yaklaşımlarla ve gerekse de yabancı lisan zorunluluğu nedeniyle zamanla tıp mezunlarının ağırlıklı olarak azınlıklardan teşekkül edip Osmanlıda tıp mesleğinin yerli olmayanların kontrolüne geçme fırsatının doğmasından dolayı, Fransızca tıp eğitimi zaruretine sürekli vurgu yapıp tıp eğitiminin asla Türkçe olamayacağını söylemişler ve bu konuda ısrarcı olmuşlardır. Bunun hazin bir sonucu olarak gerek yapılan savaşlarda kaybedilen hekimlerin yerine yenilerinin yetiştirilememesi, gerek mevcut tıp eğitiminin ihtiyaca cevap verememesi ve gerekse tıp eğitim dilinin Türkçe olmaması sonucu Türk öğrencilerin tıp tahsili yapamamaları nedeniyle tıp alanındaki gerileme devam etmiş ve modern tıbbın ülkemizde yerleşmesi hedefine bir türlü ulaşamamıştır.(Topcu, 2018) Bütün bunların bir sonucu olarak 19. yüz yılda Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan bilimsel tıp cemiyetlerinin de ana gündem maddelerinden birisi ve belki de en önemlisi hep tıp eğitim dilinin hangi dilde yapılacağı olmuştur. Osmanlıda ilk kurulan 2 tıp cemiyetinin kuruluş süreçleri, tarihi gelişimleri, faaliyetleri ve günümüze yansımalarının yanında bu makalenin ana eksenlerinden birisi de tıp dili üzerinden verilen bu çok enteresan mücadele olacaktır.

2. İlk Bilimsel Tıp Cemiyetleri

1839 Tanzimat Fermanı sonrasında gerçekleşen reformlar, Osmanlı toplumunda önemli değişimlere neden oldu. Toplumun farklılaşan talepleri doğrultusunda cemiyetleşme alanında da ilk çalışmalar başladı. Osmanlı İlmî ve meslekî cemiyetlerinin ilk nüvesi olan ve resmî açıklamaya göre "*âmmeye ehemm-ü elzem olan kitapların bir an akdem [önce] vücuda getirilmesi için eshâb-ı hüner ve maariften mürekkep bir cemiyet teşkili...*" amacıyla kurulan Encümen-i Dâniş, 18 Temmuz 1851 tarihinde daha çok devlet adamlarının bir girişimi olarak kuruldu. Her ne kadar büyük hedefleri olan bir cemiyet olarak teşekkül etmiş olsa da Encümen-i Dâniş 1861 yılında sadece Ahmed Cevdet Paşa'nın birkaç eserini yayınlayabilmiş olarak faaliyetine son verdi. İstanbul'da yaşayan yabancıların kurduğu ilk İlmî cemiyet ise Societe' Orientale de Constantinople'tur (İstanbul Şark Cemiyeti). 1852 yılında Avrupalı şarkiyatçılar tarafından doğu ülkeleri ve özellikle Osmanlı Devleti hakkında bilgi toplamak, bu ülkelerin tabiatını, coğrafyasını, tarihini, dillerini, edebiyatını, eski eserlerini, bilim ve sanatını incelemek amacıyla kurulmuştur.(İhsanoğlu, n.d.)

Yabancılar tarafından İstanbul'da kurulmuş olan ikinci cemiyet aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunda kurulan ilk tıp cemiyeti olan Societe Medicale de Constantinople (Dersaadet Cem'iyeti Tıbbiyesi/İstanbul Tıp Cemiyeti) olmuştur. Kırım muharebesi (4 Ekim 1853-30 Mart 1856) sırasında İstanbul'da bulunan müttefik (İngiliz, Fransız, İtalyan) ordularıyla İstanbul'a gelen tabip ve cerrahlar tarafından kurulmuştur. İngiliz ordusunda görevli Hollandalı Dr. Peter Pincoffs (1815-1872) ve arkadaşlarının altı ay süren çalışmaları sonunda 15 Şubat 1854 de İstanbul'da gayri resmi olarak kurulan cemiyetin kuruluş amacı, İstanbul'da harp yaralılarını tedavi etmekle

görevlendirilen hekimlerin karşılaştıkları tıbbî problemleri tartışmak ve aralarında dayanışma sağlamaktı. Cemiyetin 40 kişiden oluşan kurucu üyeleri arasında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den Dr. Konstantin Karatodori ve İstanbul'da çalışan bazı yabancı sivil hekimler de vardı. ("Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane - Hipokratist - Sağlık Ansiklopedisi," n.d.) Cemiyetin gerek konuşma gerekse yazı dili Fransızca idi. Cemiyetin kurucu üyelerinin hiç birisi Türk olmadığı gibi ancak 1890'lı yıllarda Türk Osmanlı tebaasına mensup olan hekimler yavaş yavaş üye kabul edilmeye başlandı. 1906 yılına gelindiğinde bile cemiyetin 288 üyesinin yalnızca 17'si Türk ve Müslümandı. (Kemahlı, 2015) Cemiyet'in ilk başkanı Fransız askeri cerrah Lucien Jean Baptiste Baudens dir. Baudens, devletin himaye ve desteğini alabilmek için Osmanlıda üst düzey bürokrat olan bazı hekimlere ilk yıllardan itibaren şeref üyeliği adı altında bir paye vermiş ve onları cemiyetin yanında tutmaya çalışmıştır. Cemiyetin ilk Türk şeref üyesi (1856) Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa olmuştur. Hekimbaşı Hayrullah ve Salih Efendiler 1859'da, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Arif Bey ise 1861'de şeref üyesi seçilmiştir. (F. Günergun, n.d.) Cemiyet'e asli üye olabilmek için tıp fakültesi, eczacılık okulu veya veterinerlik okulu diplomasına sahip olmak ve bir bilimsel çalışma sunmak şartı vardı. Ayrıca tabip, cerrah, eczacılık okulu mezunu ve veterinerlik okulu mezunu olanlar dışında kimse üyeliğe kabul edilmiyordu. Bu hassasiyetleri nedeniyle cemiyet ilmi ve mesleki bir cemiyet olarak değerlendirilmiştir. Cemiyet'in Avrupa ülkelerinde yaşayan çok sayıda muhabir üyesi (membre correspondant) bulunmaktaydı. (F. Günergun, n.d.) Cemiyetin kuruluşu sırasında Padişah'tan izin istediklerine dair bir belge bulunmamaktadır. Cemiyete kuruluşundan 2 yıl sonra Galatasaray Tıbbiyesinin ilk mezunlarından olan Türk tarihinin ilk hekim Sadrazamı Keçecizade Fuat Paşa'nın yardımlarıyla Padişah Abdülmecit'ten 17 Ramazan 1272 (22 Mayıs 1856) tarihinde kuruluş beratı alınmış olup aynı zamanda hükümetten aylık 50 altın tahsisatı sağlanmıştır. Berat şu şekildedir: *"Mücerret emri insaniyete ve eşref-i ulum olan fenni tababete hizmet emeliyle memalik-i mahruse-i şahanemde bulunan huzzak-ı etibba tarafından Dersaadetimde bir cemiyet-i ilmi teşkiline müsaade-i seniyyem erzan kılınması ve işbu cemiyete badi-i şeref ve itibarı ve himayet-i mahsusa-i şahanemin alamet ve bergüzarı olmak üzere Cemiyet-i Şahane-i Tıbbiye-i Osmaniye namı verilmesi istida olunmuş ve işbu cemiyetin suret-i terhibini mübeyyin cemiyet-i mezkure azası tarafından verilen layihanın tercümesi takdim olunmuş olup işbu cemiyetin teşkili menafi ve fevaid-i umumiyeyi müstelzim olmasıyla ve insaniyete ve uluma bir hizmet maksadıyla mebni bulunmasıyla muhassanat-ı asriye-i padişahanemden olduğundan ettiba-ı müctemianın emel ve niyetleri takdir olunarak cemiyet-i mezkure himaye-i mahsusa-i mülükanemde bulunmak üzere zikr olunan nam ve unvanın itası ve bir kıta berat-ı ali şanım ısdarı hususlarına irade-i seniye-i mülukane taalluku ile emr-i humayun-u şahanem sünuh ve südur etmiş olmağın mukteza-i feyz-i musrifî üzere divan-ı hümayunumdan işbu berat-ı alıšanımın tastir ve cemiyet- i mezkureye ita olundu"* (Kayabaş & Tezi, 2008) Bu berat ile birlikte cemiyet hem resmen kurulmuş oldu, hem en üst düzeyde himayeye sahip oldu, hem düzenli maddi yardım alma hakkı kazandı ve hem de Avrupa'da Royal ünvanının karşılığı olan "Şahane" ünvanı ile taltif edilmiş oldu. Böylece cemiyetin adı Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane-i Osmaniye (Societe' Imperiale de Me'decine de Constantinople) olarak değişmiştir.

Cemiyet mensupları şeref üyeleri, dahili üyeler ve muhabir üyelerden meydana gelmişti. Bunun yanında, üyelik aidatı alınmakta ve bilimsel bir dergi de çıkarılmaktaydı. (İhsanoğlu, n.d.) Cemiyet Osmanlıda on yıl boyunca yegane tıp cemiyeti olarak faaliyet göstermiştir. 1857 yılından itibaren 1925 yılına kadar kesintisiz olarak Gazette Medicale d'Orient (Ceride-i Tıbbiye-i Şarkiye) adıyla Fransızca bir tıp dergisi yayınlamıştır. Bu dergide cemiyetin oturum zabıtları, bilimsel toplantılarının tutanakları, vaka takdimleri, cemiyet mensubu hekimlerin yazdığı tıbbi makaleler, Avrupa tıp dergilerinden alınan bilimsel yazılar, çeşitli tıbbi yenilikleri konu alan haberler ve Osmanlı'nın mevcut sağlık sorunları hakkında makaleler yayınlanmıştır. Bu bağlamda önemli bir tartışma konusu olarak o dönemde yegane tıp okulumuz olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki tıp eğitimine dair eleştiriler ile askeri hekimlik konusunu ele alan çok sayıda makale de dergide yer

almaktadır(*Cemiyet-İ Tıbbiye-İ Şahanenin Mekteb-İ Tıbbiye-İ Şahaneye Getirdiği Eleştiriler 1857-1867 .pdf*, n.d.) İmparatorluk içinde tıbbi bilgi alışverişini sağladığı gibi, Avrupa’da gelişen yeni tıp bilgisinin Osmanlı’ya aktarılmasına da hizmet etmiştir. Dergi 1911 yılının mart ayından itibaren “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane Şark Tıp Mecmuası” adını almıştır. 1935 yılında Osman Şerafettin’in cemiyet başkanlığına seçilmesiyle dergi Türkçe olarak ve Fransızca özetler vererek yayınlanmaya başlanmış ayrıca ismi de değiştirilerek “Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası” adını almıştır. Daha sonra Türk Tıp Derneği Dergisi adıyla yayın hayatına devam eden dergiye 1945’te İngilizce özetler de eklenmiştir.(NS, n.d.) Türkiye’de yayımlanan ilk tıp dergisi olmamakla birlikte en uzun süre ile yayımlanan tıp dergisi olmayı başarmıştır.

Cemiyet üyeleri düzenli olarak ile iki haftada bir toplanıp bilimsel müzakereler yapmışlardır. Ayrıca dünyada tıp alanında önemli başarılar imza atmış kişilerin davet edildiği konferanslar da düzenlenmiştir. Bu kapsamda örneğin Prof. Virchow ve Langenbeck 25 Nisan 1890’da Cemiyet toplantısına katılmışlardır. Cemiyetin bilimsel toplantılarında resmi müzakere dili Fransızcadır. Toplantı dili olarak Türkçe ancak 1918’den itibaren konuşulmaya başlanmıştır. Toplantılarda değişik tıbbi konular görüşülmüş, vakalar ve araştırmalar sunulup tartışılmış, imparatorluğun ve özellikle İstanbul’un sağlık sorunları ele alınmıştır. Cemiyet zaman zaman bu konuları incelemek için komisyonlar kurmuş ve hazırlanan raporlar Osmanlı yöneticilerine iletilmiştir.(Nidai Sulhi Atmaca, n.d.) Cemiyet üyeleri, şapkasız hekimler olarak niteledikleri kırıkçı-çıkıkçı, kulunççu, kehhâl, fitıkçı gibi ehliyetsiz sağlıkçıların çalışmalarına şiddetle karşı çıkmış, İstanbul’da pis sularının karıştığı derelerin ıslahının gerekliliği, salgın hastalıklar ve aşılama gibi halk sağlığını tehdit eden sorunlara dikkat çekmişlerdir. Cemiyet Osmanlı sağlık kurumlarına genellikle eleştirel yaklaşmıştır. En çok eleştirilen kurumların başında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gelmektedir. Bu eleştiriler Tıbbiyenin (askeri ve mülki) önemli eksikliklerini ortaya koymuştur.(F. Günergun, n.d.) Cemiyet 1857 yılından itibaren bir tıp ödülü ihdas ederek, Osmanlı imparatorluğunda sağlık alanında yapılacak çalışmaları desteklemiştir. Sonraki yıllarda Pierre Apéry (1903), Zambako Paşa (1912) ve A. Çolak ailesinin (1946) ihdas ettiği ödüller de derneğin seçtiği çalışmalara verilmiştir. Cemiyet aynı zamanda ciddi bir kütüphanecilik çalışması yürütmüş ve oldukça zengin olduğu bilinen kütüphanesi günümüze ulaşmamıştır. Cemiyet’in adı 1925 yılında “Türk Tıp Cemiyeti” olarak değişmiştir. Türk Tıp Cemiyeti 1956 yılında kuruluşunun 100. yılını kutlamıştır. 1973 yılında değişen Dernekler Kanunu “cemiyet” adını kaldırınca “Türk Tıp Derneği” adını almıştır. Derneği’nin 130. ve 140. kuruluş yılları da yayınlarla kutlanmıştır. (Nidai Sulhi Atmaca, n.d.)

İmparatorluk başkentindeki yegâne tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de eğitim dilinin Fransızca olması imparatorluk için her geçen gün daha da ağırlaşan bir probleme dönüşüyordu. Tanzimat’tan sonra okullara gayrimüslim tebaanın da alınmasıyla yabancı dil sorunu yaşamayan azınlık mensubu öğrenciler doğal olarak derslerde daha başarılı oluyorlardı. Orduya yeterli hekim yetiştirmek gayesi ile açılan bu okulda yabancı dil bilmeyen Müslüman öğrencilerin başarısız olması mezun sayısını olumsuz etkiliyordu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’den mezun hekimler o kadar az oluyordu ki Osmanlı Devleti’nin hiçbir müessesine hizmet verilemiyordu. 120 askeri öğrenci alınıyor ve 10 yılın sonunda sadece 8 kadar öğrenci mezun olabiliyordu ve elbette bunun sebebi ise Fransızca tıp eğitimi idi. Ayrıca tıp eğitimi başlangıçta 6 yıl iken zamanla 9 yıla daha sonra da 10 yıla çıkmıştı. Çok uzun süren tıp eğitimi sorunu daha da büyütüyordu. Eğitimin Fransızca yapılması ayrıca eğitim kadrosunun ve önemli sağlık kurumlarının yabancıların ve gayrimüslimlerin eline geçmesine de neden olmuştu. Tıbbiye, banisi olan II. Mahmut’un gösterdiği hedeflere doğru ilerleyemiyor, örneğin Türkçe tıp kitapları yazılamıyordu. Çözümün Türkçe tıp eğitimi verilmesi ile mümkün olduğu ve bu konuda bir şeyler yapılması gerektiği her geçen gün daha da aşikâr oluyordu. Lakin alınacak tepkinin büyüklüğü ve çözüm için gereken fedakarlığın kimler tarafından yapılacağı henüz bilinmemesi çözümün ertelenmesine neden oluyordu. 1852

senesinde Cemalettin Efendi Mektebi Tıbbiye nezaretine geldiğinde konuyla yakından ilgilenmiş ve 1855 senesinde tıbbiyede tıp kitaplarını tercüme edebilecek kadroyu oluşturmak için Türkçe tıp eğitimi yapılan “Mümtaz Sınıf” adlı özel bir sınıf kurmuştur. Bu sınıfın öğrencileri vakit kaybetmeden hocalarıyla birlikte Fransızca kitapları Türkçeye çevirmek ve Türkçe tıp terimleri oluşturmak amacıyla çalışmalara başladılar.(Kemahlı, 2015) Bu sınıf tıbbiyenin çalışkan ve idealist öğrencilerinden oluşuyordu ve tıp dilinin Türkçe yapılabileceğinin örneğini oluşturmak istiyorlardı. Mümtaz sınıfta yer alan Kırımlı Aziz İdris, Hüseyin Remzi, İbrahim Latif (İbrahim Lütfi), Hüseyin Sabri, Vahit Efendi, Emin Efendiler ileride ilk milli tıp cemiyetimizin de kurucuları olacaklardı. Bu sınıfın başına Lütfi Efendi Hoca olarak tayin edilmişti. Kuruluşundan beri Fransızca olarak yapılan tıp eğitiminin Türkçeleştirilme çalışmaları cemiyet mensubu hekimleri egemenliklerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya getirdi. Tehlikeyi fark etmişlerdi ve tıbbiyede eğitimi Fransızca olarak sürdürülebilmek için bütün imkanlarını seferber ettiler. Türkçenin tıp eğitimi için yetersiz olduğunu, asla bilim dili olamayacağını, Türklerin ana dillerinde hekimlik gibi güç bir mesleği öğrenemeyeceklerini öne sürdüler. Gazetelerde tıp eğitiminin Türkçe yapılamayacağı görüşünü savunan yazılar yazarak hekimliğin onlara göre yavan, ilkel bir dil olan Türkçe ile anlatılamayacak ölçüde yüksek bir bilim olduğundan söz ettiler. Bunu desteklemek için yüzyıllardır medreselerde Arapçanın, yeni kurulan Mekteb-i Sultani’de de Fransızcanın eğitim dili olarak seçilmesini örnek gösteriyorlardı. İnsanlara hiç çekinmeden “Türkçenin tıp dili olarak yetersiz olup ancak çarşı pazarda konuşulacak bir dil” olduğunu anlatıyorlardı. Bunu ısrarla söyleyenlerden bir kısmı da Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne hocalarıydı. Çalışmaları sonuç verdi ve Türkçe tıp eğitiminin önünü açabilmek için bin bir zorlukla tıbbiye içinde açılan, Türkçe tıp eğitimi yapan ve misyonuna yakışır bir şekilde isimlendirilen Mümtaz Sınıf’ı kapattırarak öğrencilerin diğer sınıflara dağıtılmasını sağladılar. Sadece Fransızca’yı çok iyi öğrenebilenlerin okuyabildiği bir okul haline dönüştürülmüştü tıbbiye yeniden. Osmanlı coğrafyasının yerli çocukları tıp okumak isterlerse yine dil engeline takılacaklardı.

Tıbbiyeliler her zorluğa rağmen pes etmediler. Ortadan kaldırılmasına rağmen mümtaz sınıftan bir grup tıbbiyeli gizlice bir araya gelerek tıp kitaplarının gizlice Türkçeleştirilmesi için çalışmalar yapmaya devam ettiler.(Kemahlı, 2015) Kırımlı Aziz ve arkadaşları Eyüp Sultan civarında Babahaydar mahallesinde, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaa Müdürü Arif Beyin Hacıbeşir Ağa medresesindeki odasında toplanarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’yi gayri resmi olarak kurdular(1278/1862.) Öncelikle Osman Saib Efendi'nin Ahkamü'l Emraz ve Kolera Risalesini, Şanizade'nin bazı kitaplarını, muallim Bemard'ın Bursa Kaplıcalarını ve Hayrullah Efendinin kitaplarını elde ederek incelediler ve Fransızca tahsil etmekte oldukları tıp ilminin Türkçe olarak öğrenilebileceğine kesin olarak ikna oldular. Çalışmalarını daha da hızlandırdılar ve cemiyeti resmen kurabilmek için kulis faaliyetlerine başladılar. Bu arada Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin nizamnamesini de hazırladılar. Aslında yalnız da değillerdi çünkü tıp eğitiminin hangi lisan ile yapılması gerektiği konusu o günlerde sadece tıp çevrelerinin gündemi değildi. Zamanın aydın ve düşünürleri de bu konuda kafa yormaktaydılar. Namık Kemal, 1866 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesinin 37. Sayısında yazdığı “Türkçe Tababete Dair Makale-i Mahsusa” başlıklı yazıda, yeterince bilinmeyen bir dilde yapılacak öğretimin eksik kalacağına değinmiş, başlangıçta Avrupa’da öğretimin Latince olduğunu, sonraları her ulusun öğretimi kendi dilinde yapmaya başladığını belirttikten sonra bizde de tıp öğretiminin Türkçe olarak yapılması gereğine değinmiştir. Çalışmalar büyük bir azimle devam ederken bu arada Mekteb-i Tıbbiyeye ikinci kere nazır olarak tayin olan Salih Efendi sadece Türkçe tıp eğitimi yapacak ve taşraya hekim yetiştirecek yeni bir tıp okulu kurma teklifi hazırladı ve gece gündüz çalışan bu bir avuç tıbbiyelinin destekleri ile 2 Ocak 1867 tarihinde Sultan Abdülaziz’den tıp eğitiminin Türkçe olarak verileceği ilk sivil tıp okulumuz olan “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye” kurulması iradesini almayı başardı. Aynı gün Sadarete önemli bir tezkire daha gönderdi. Bu resmi dilekçede Tıbbiye içinde kurulan Sivil Tıp Okulu için gerekli

tıp kitaplarını Türkçeye çevirecek bir cemiyete ihtiyaç olduğu ve bu cemiyetin nasıl ve ne için çalışacağı belirtiliyordu. Bu resmi yazıya cemiyetin nizamnamesi de ilave edilmişti. Resmi yazıda; “...Cemiyetin erkân ve azası Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de tahsil-i malumat ederek yetişmiş olan zevattan ibaret bulunacağı misillü” denilerek cemiyetin kurucularının uzun zamandır bu çalışmaların içinde olup artık Tıbbiyeden mezun olanlar olduğu belirtiliyordu. Görevleri ise “...bunların asıl işleri tıbbî mütedair mevcut olan kütüb ve resâilin Türkçe’ye nakil ve tercümesi ile beraber umuma fayda-bahş olacak suretde lisan-ı Osmanî üzere bir tıp gazetesi tertib eylemek hususları olup vakîâ fûnun-ı tıbbiyenin Türkçe tedris ve talimi usulünün müstelzim olacağı teshilat bi’-defaat mevki-i bahse konulmuş ve hatta Memalik-i Mahruse-i Şahane’de istihdamı lüzum-ı daimî tahtında bulunan etıbbaya mahrec olmak için Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye namıyla küşadına bu defa müsaade-i seniyye şayan buyurulan dershanede fenn-i tıbb ile müteferri’âtının Türkçe olarak tedrisi mukarrer bulunmuş olmasına nazaran bu arzunun merkez-i fi’le gelmesi el-hâletü hâzihi Avrupaluların tıbbî istimal eyledikleri müdevvenat ve asarın ahkâm-ı mecmuasını talebeye kolaylıkla tefhîm ile beraber bu yolda nev be-nev icra kılınmakta olan tecarüb üzerine hıfz-ı hayat-ı insaniyeye dair az zamanda tesis kılınan kavaid-i dakikanın mütemadiyen teşrih ve tavzîhiyle enzâr-ı umumiyeye ibraz olunması öyle bir cemiyetin vücuduna menûd olduğundan...” diye özetleniyordu. Burada da bildirildiği gibi amaç; özellikle tıp eğitiminin kolaylaştırılması için tıp kitaplarını Türkçeye çevirmek ve halkın yararlanacağı bir tıp dergisi çıkarmaktı. Bu cemiyetin çalışmalarının yeni kurulan Sivil Tıp Okulu için ne kadar gerekli olduğu da belirtilmekte idi. Bu teklif Meclis-i Vâlâ’ da görüşülmüş, bir mazbata ile padişaha sunulmuş, 3 Mart 1867 tarihinde de Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin kurulma iradesi resmen çıkmıştır. Sultan Abdülaziz’in İradesinde; “Hame-pira-yı tevkir olan işbu tezkere-i samiye-i Sadâret-penahileriyle mezkur mazbata manzur-ı âlî-i hazret-i Padişahî buyurulmuş ve tezekkür ve istizan olunduğu üzere meblağ-ı mezburun tahsis ve i’tası zımında keyfiyetin nezâret-i müşârunileyhâya havalesi ve hususat-ı sairenin dahi icra-yı iktizası müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr u irade-i mehâsin-âde-i hazret-i cihanbanî mantuk-ı celilinden olarak mazbata-i merkume yine savb-ı sâmi-i hidivilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr u ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir, 3 Mart 1867” denilerek karar belirtiliyordu.(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-c) Buna göre cemiyet mektep nezaretinin sorumluluğunda kalacak, ayda bin kuruluş kırtasiye bedeli verilecek ve öncelikle tıp fenlerine dair kitapları Türkçeye çevirecekti. Cemiyetin kurucuları yine öğrenciliğinden beri bu mücadeleyi vermiş olup o tarihte mezun olan Kırımlı Aziz İdris ve arkadaşları idi.(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-a)

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin kuruluşundan sonra, tıp ilminin Türkçe olarak öğretilmesi konusu yeniden tartışılmaya başlandı. Salih Efendi, önce kitapların tercüme edilip sonra Türkçe eğitime başlanması taraftarıysa da hemen Türkçe eğitimin mümkün olduğunu savunan Kırımlı Aziz Bey ve arkadaşlarının ısrarı üzerine 1866 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye’nin içinde bir dershanede sivil tıp okulunun açılması gerçekleşti. Tıbbiyede eğitimin Osmanlıca Türkçesi ile yapılması sonucu şahsi çıkarları bozulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane üyesi muallimlerden bazıları yeniden Türkçe tıp eğitimini engellemek için gayret ettilerse de bu sefer sonuç alamadılar. Onlar için asıl hezimet ise kısa süre sonra geldi ve 1870 senesinde sadece sivil tıbbiyede değil askeri tıbbiyede de Türkçe tedrisat yapılması için Padişah iradesi yayınlandı. Nihayet uzun zamandan beri büyük zorluklarla ve tıp talebelerinin büyük gayret ve fedakarlıklarıyla verilen bu önemli mücadele kazanılmış oldu. Bu tarihten itibaren Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de tıp eğitimi bütün şubelerde birden Türkçeleşti.(Sarı, 1987) Cemiyetin kurulmasını sağlayan ve Türkçe tıp eğitimini başlatan Hekimbaşı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Salih Efendi kısa süre sonra 6 Kasım 1871 tarihinde görevinden azledildi ise de cemiyet çalışmalarına hiç ara vermeden devam etmiştir.

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye’nin tıp kitaplarını Türkçeleştirmesinin önündeki bütün bürokratik engeller kalkmıştı. Lakin çevirilerde herkes tarafından kullanılabilir ortak bir Türkçe

tıp lüğatinin olmaması büyük bir zorluk oluşturuyordu. Aksi halde tercümelemede dil birliğini sağlanamayacaktı. Bunun için Avrupa’da yaygın olarak kullanılan Fransızca “Nysten” tıp lüğatinin tercüme edilmesi uygun görüldü ve bir komisyon oluşturuldu. Fransızca tıp sözcüklerinin karşılıklarını bulabilmek için öncelikle İbn-i Sinâ’nın Kânun’u, Zehravî’nin Tasrîf’i, Râzî’nin Hâvi’si gibi Arapça temel tıp kitapları esas alındı ve uygun karşılıklar olabildiğince bu kaynaklardan bulunmaya çalışıldı. Kadim tıp kitaplarında karşılığı bulunmayan tıp terimleri için Avrupa dillerinden yakın tarihlerde Osmanlıcaya tercüme edilmiş yeni tıbbî konu alan eserlerden faydalanıldı. Ayrıca zamanın önemli sözlükler tarandı ve “Bianchi, Hançerî, Kazimirski”nin sözlüklerinden ve “Meninski”nin Latince’den Arapça, Farsça ve Türkçe’ye olan lüğatinde de büyük ölçüde faydalanıldı. “Vankulu, Ahterî, Burhân-ı Kâtî ve Lehçe-i Osmanî” sözlüklerinden ve en çok da Asım Efendi’nin “Kâmus” tercümesinden de faydalanıldı. Tüm bu kaynaklardan alınan desteğe rağmen yine de Nysten’in lüğatinde olup da karşılığı bulunamayan birçok terim olmuş ve bunların karşılığı olarak birtakım yeni terimler icat etmek zorunda kalmışlardır. Bunun için bazen o konuyu belirten Arapça ve Farsça iki kelimeyi birleştirip bir kelime yaratmışlar ve bazen de bütün Avrupa dillerinde ortak olarak kullanılan birtakım terimleri birebir aynı olarak almışlardır. 1870 yılında lügat çalışmalarına başlayan heyet üç senelik yoğun bir çalışma sonucunda “Lügat-ı Tıbbiye”yi tamamlayıp bastırmayı başarmıştır. 640 sayfa olan kitabın baş sayfasında eserin cemiyetin ürünü olduğu ve 30 Nisan 1873 tarihinde basıldığı bildirilmektedir.(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-c)

Bu aşamadan sonra çeviri faaliyetleri daha da hızlanmıştı. Cemiyet önemli ve öncelikli kitapları seçiyor ve uygun gördüklerine müsaade veriyordu. Bu izni almayanlar tercümeyle başlayamıyorlardı. Kitabı Türkçeye çevirenler basılması için cemiyetten izin istiyor, yapılan inceleme sonucunda gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra kitapların basılması izni çıkıyordu. Uygun görülen kitaplar Tıbbiye matbaasında basılıyordu. Cemiyet tercüme işlerinin hızlanması için ödüllendirme mekanizmasını da devreye sokmuştu. Komisyondan geçerek basılan tıp kitapları için hem para hem de nişan verilmek suretiyle emeği geçenler ödüllendiriliyordu. Cemiyet bu ücreti tercüme edilen kitapların zorluğu ve hacmine göre üç kategoriye ayırıyordu:

1. derece: 300 Mecidiye altını, IV rütbeden bir kıt’a Nişan-ı Ali Osmanî
2. derece: 200 Mecidiye altını, IV rütbeden bir kıt’a Mecidî Nişanı
3. derece: 150 Mecidiye altını, IV rütbeden bir kıt’a Mecidî Nişanı

Bu durum tercümelemlerin artmasına sebep oldu, çeviri yapan hekimler de hem nişan hem para ödülü alıyorlar hem de kitapları tıbbiye matbaasında basılıyordu.(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-c) Böylece 1870-1880 yılları arasında 46 tıp kitabı Türkçeye kazandırılmıştı. Bunlardan; fenn-i ispençiyâri, fenn-i kimya, mirât-ı sıhhat, talimü’t-teşrih, müfredat-ı tıp ve ilm-i tedavi, nebatat-ı tıbbiye, ilm-i emraz-ı umumiye, hıfz-ı sıhhat, kavânin-i cerrâhin, ilm-i hayvanat, düstürü’l-edviye önemli ders kitaplarındandı. 1881-1892 yılları arasında toplam 77 Türkçe tıp kitabı daha eğitime kazandırıldı. 1893-1904 yılları arasında ise toplam 45 kitap tercüme edildi ve basıldı.(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-b)

Cemiyet kitap çalışmalarının yanında bilimsel etkinlikler de yapmaya başlamıştı. 1892 yılında “Tıbbi Müzakereler” adıyla toplantılar düzenlenmeye başlandı ve üç sene kadar devam etti. Cemiyet 29 Mayıs 1897 tarihinde II. Abdülhamid’in emri ile kapatılmıştır. Lakin tercüme işlerine devam eden bir “Tetkik-i Müellefât Komisyonu” kurulmuştur. Bu komisyon “Nysten” tıp sözlüğünün genişletilmiş son baskısını esas alarak Fransızca-Türkçe yeni bir tıp sözlüğü hazırladı. 1900 yılında tamamlanan sözlük “Lügat-ı Tıp” adı ile Sultan II. Abdülhamid’in 25. tahta çıkış

törenine yetiştirilip armağan edildi. 1107 sayfa olan eser toplam 1200 sayfayı geçiyordu.(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-c)

Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında cemiyet, 1909'da Darülfünun Tıp Fakültesi adını alan tıbbiyede yeniden yapılandı. 25 Aralık 1910 günü Cemiyet, Darülfünun Tıp Fakülte Reisi Cemil Paşa'nın başkanlığında 13 yıl aradan sonra yeniden ve aynı heyecanla toplandı ve çalışmalarına işgal yıllarında bile ara vermeden devam etti. Cumhuriyet'in ilanından sonra çalışmalarına azimle devam eden Cemiyet bu dönemde tıbbî toplantılar, seminerler, kongreler, kitaplar ve süreli yayınlarla ile yoluna devam etti. Cumhuriyet'in ilanı ile Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ismi "Türkiye Tıp Encümeni" olarak değişti. Encümen ilk iş olarak uzun yıllardır planlayıp gerçekleştiremediği kongreleri hayata geçirdi. Türkiye Tıp Encümeni 1925-1968 yılları arasında iki yılda bir olmak üzere toplam 20 milli tıp kongresi gerçekleştirmiştir. Birinci Milli Türk Tıp Kongresi 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında Ankara'da Atatürk'ün himayesinde ve bizzat açılışa teşrifleriyle gerçekleştirildi.(Dr.İbrahim Topçu, n.d.) Bu kongre encümenin kararı ve idare heyetinin organizasyonu ile Ankara'da TBMM Başkanı Kazım Paşa (Karabekir'in) özel izni ile TBMM binasında yapılmıştır. Kongreye yurdun dört bir yanından özellikle İstanbul ve Ankara'dan 592 doktor katılmıştır. Çoğunluğu Ankara'da gerçekleştirilen kongrelerin bazıları da İzmir ve İstanbul'da yapıldı(Prof Dr Ayten Altıntaş, n.d.-a) Kongrelerin konu başlıkları ülkenin sağlık otoriteleri ile birlikte tespit edilmiş ve ülkenin içinde bulunduğu yakıcı sağlık sorunları kongrelerde ortak akılla çalışılmış ve her bir kongre bildirisi daha sonra ülkenin sağlık politikalarına yön vermiştir. Kongrelerin kitapları "Milli Türk Tıp Kongresi Raporları" adıyla basılmıştır. 1895 yılında kesintiye uğrayan bilimsel konferanslar Cumhuriyet'in ilanı ile az da olsa yeniden başlamış ancak 1947 yılından itibaren süreklilik kazanmış ve on beş günde bir yapılmaya başlanmıştır. Türkiye Tıp Encümeni 1951-1956 yılları arasında 15 adet Sempozyum düzenlemiştir.(Dr.İbrahim Topçu, n.d.)

Türkiye Tıp Encümeni 1946 yılında "Türkiye Tıp Encümeni Arşivi" (Archives of the Turkish Academy of Medicine) adı ile yılda iki defa olmak üzere bir süreli yayın çıkarmaya başlanmıştır. Bu dergi hiç ara vermeden 1965 yılına kadar 20 sene yayın hayatına devam etmiştir. Cemiyet aldığı kararla 10 Aralık 1966 tarihinden itibaren "Türkiye Tıp Akademisi" adını almıştır. Cemiyetin isminin "Akademi" olmasından sonra dergi "Türkiye Tıp Akademisi Arşivi" ismiyle yayınlanmaya devam başlanmıştır. Tıp dallarının çoğalması ve ihtisas dallarının kendi kongrelerini yapmalarına rağmen Akademi geleneksel kongrelerine devam etmiştir. Türkiye'nin en eski tıp derneklerinden biri olan Türkiye Tıp Akademisi bugün hala çalışmalarına devam etmektedir.

3. Sonuç

Kuruldukları günden itibaren çalışmalarına aralıksız devam eden bu iki bilimsel tıp cemiyetimiz günümüze kadar faaliyetlerine devam etmişlerdir. Gerek Kırım Savaşı nedeniyle ülkemize gelen hekimlerin kurduğu Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane gerekse de ondan on yıl kadar sonra Türk hekimler tarafından kurulmuş olan Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye ülkemizde tıp biliminin gelişmesi ve kurumsallaşmasına kendi bakış açıları ile önemli katkılar sağlamışlardır. Osmanlıda tıp eğitim dilinin Türkçeleştirilmesi mücadelesinde kıyasıya rekabet eden iki cemiyet, görebildiğimiz kadarıyla ortak herhangi bir çalışmaya da imza atmamışlardır. Tıp alanında cemiyetler kurarak hekimlerin ortak hareket etmelerinin tek başına aşılması imkansız gibi görülen bir çok engeli aşmak için ne büyük fırsatlar sunduğunun en güzel örneklerinden birisini özellikle Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin aziz hatırası bize çok güzel anlatmaktadır. Tıp eğitim dili tartışmaları üzerinden bu iki cemiyetimizin bize bıraktığı önemli tecrübe sürekli hatırdan tutulmalı ve bedeli her ne olursa olsun gelecek nesillere ana dillerinde rahatlıkla eğitim görebilecekleri bir bilimsel miras bırakma idealinden hiçbir zaman vazgeçilmemelidir.

Kaynakça

- Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane - Hipokratist - Sağlık Ansiklopedisi. (n.d.). Retrieved December 19, 2019, from <http://hipokratist.com/cemiyet-i-tibbiye-i-sahane/>
- Cemiyet-İ Tıbbiye-İ Şahanenin Mekteb-İ Tıbbiye-İ Şahaneye Getirdiği Eleştiriler 1857-1867 .pdf.* (n.d.).
- Dr.İbrahim Topçu. (n.d.). *Örneklerle Türkiye Tıp Encümeninin Bilimsel Faaliyetleri (1946-1966), Tez D.* Retrieved from file:///C:/Users/IBRAHIM TOPCU/Downloads/124379.pdf
- F. Günergun. (n.d.). *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane.*
- İhsanoğlu, E. (n.d.). *Osmanlı Türkiyesinde kültür ve bilim hayatında tüzel kişiliğin gelişmesi ve teşkilatlanmanın başlaması.* Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/688877>
- Kayabaş, E., & Tezi, D. (2008). *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Cemiyetler Hukukunun Gelişimi.* Retrieved from <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=ZeTyprYuef2HkaF3xt4wYtNvsvwAQDs7iks3N3tniVdlfOEuOLSjIzFd2nmNzVfN>
- Kemahlı, P. S. (2015). *Tıp Eği`ti`mi`Ve Heki`mli`k Di`li`mi`z Nasıl Türkçeleşti ?* 5–12.
- Nidai Sulhi Atmaca. (n.d.). *Tıp Haftası ve 14 Mart Tıp Bayramı.*
- NS, A. (n.d.). *Türk Hekimlik Dilinin Tarihsel Gelişimi. güncel gastroenteroloji 15/2. 132-137.* Retrieved from www.ato.org.tr
- Prof Dr Ayten Altıntaş. (n.d.-a). 143 yıllık tıp derneği: Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye. Retrieved December 7, 2019, from SD Platform website: <http://www.sdplatform.com/Dergi/388/143-yillik-tip-dernegi-Cemiyet-i-Tibbiye-i-Osmaniye.aspx>
- Prof Dr Ayten Altıntaş. (n.d.-b). *Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'den Bugüne, Gönül Kültür ve Medeniyet dergisi.*
- Prof Dr Ayten Altıntaş. (n.d.-c). *“Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'den Türkiye Tıp Akademisi'ne.”* Retrieved from <http://turkiyetipakademisi.org/default.asp?id=2>
- Sarı, N. (1987). Cemiyet-İ Tıbbiye-i Osmaniye ve Tıp Dilinin Türkçeleşmesi Akımı. *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri (1. Milli Türk Bilim Tarihi Sempozyumu)*, 255–264.
- Topcu, I. (2018). Turkish Medical Council and Scientific Activities Between 1946-1966. *Istanbul Medical Journal*, 79–88. <https://doi.org/10.5152/imj.2017.22800>